

Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa¹

Murteiden merkitys on suomalaiselle kielitieteelle edelleen korvaamaton. Kirjakielimme nuoruuden vuoksi tutkimuksen on kielen kehityksen seuraamisessa, varsinkin äänne muutosten ikäämisessä, pakko nojautua murteiden keskinäiseen vertailuun. Tulosten luotettavuus ja pätevyys riippuvat olennaisesti siitä, miten huolellisesti kerätyllä materiaalilla voidaan operoida. Tältä kannalta nykyistä tilannetta tarkastellen näyttää siltä, että murteidemme tuntemus on yhä puutteellinen.

Mutta täydellisetkin aineskokoelmat ovat vain välitavoite. Tutkijan suurimman kiinnon kohteena on epäilemättä kielen menneisyys. Hänen mieltään askarruttaa kokonainen kysymysten sarja: mistä kieli tai murre on lähtöisin, miten se on kehittynyt nykyiselleen, minkä ikäisiä sen eri piirteet ovat, miksi siinä on tapahtunut ja jatkuvasti tapahtuu mitä erilaisimpia muutoksia? On luonnollista, että tällaisen ongelmavyöhyden selvittämiseen eivät yhden tieteenalan voimat riitä. Siksi kielentutkimus on pyrkinyt omien pulmiensa ratkaisemisessa ennakkoluulottomasti käyttämään hyväkseen myös arkeologian, historian, kansanperinteetutkimuksen ja sosiologian saavutuksia. Maamme omalaatuisista vaiheista ja luonnonoloista johtuu, että nimenomaan asutushistorian perustiedot ovat murteentutkijalle välttämättömät. Ilman niitä hän joko joutuu jäämään yrityksissään puolitiehen tai ajautuu auttamattomasti harhapäätelmiin.

Koettaessamme luoda kokonaiskuvaa 1500-luvun suomen itämurteista joudumme ensiksi kiinnittämään huomiomme murteiston silloiseen alueeseen. Kiinteän asutuksen pohjoisraja oli tässä vaiheessa juuri ja juuri tavoittanut nykyisten Kuopion ja Pohjois-Karjalan läänien etelälaidan. Yksinäisiä kyliä ja kyläryhmiä oli tosin pohjoisempanakin, mutta niiden väliset etäisyydet olivat pitkät. Väestö ei kaikkialla etelässäkään ollut paikoillaan pysyvää, vaan perheet, jopa kyläkunnatkin siirtyivät tämän tästä uusille kaskimaille. Runsasväkisin näyttää olleen Laatokan länsirannikko, missä yhtenäinen pikkukylien vyö ulottui Raudusta Kurkijoelle ja Sortavalaan saakka. Varsin vakiintunut asutus oli Länsi-Kannaksella, Viipurin ympäristössä, Jääskessä, Lappeella ja Mikkelin tienoilla.²

Lähes puolen vuosituhannen takaisista murteista on tietenkin mahdotonta esittää mitään varmaa, mutta monestakin syystä — joihin myöhemmin palaan — rohkenen olettaa, että suomen itämurteet olivat jo keskiajan päättyessä jakaantuneet kolmeen

¹ Esitetty hieman lyhennetysti väitöstilaisuuden alkajaisitelmänä 23. 11. 1963.

² Ks. esim. Jutikkala, Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä. Suomen kulttuurihistoria I s. 91 (kartta).

toisistaan selvästi erottuvaan ryhmään. Nämä voitaisiin nimetä esimerkiksi seuraavasti: 1) Novgorodin eli Käkisalmen Karjalan murteet, joita puhuttiin Laatokan länsi- ja luoteisrannikolla sekä vähin myös sen pohjoispuolisissa erämaissa, 2) Ruotsin eli Viipurin Karjalan murteet, joihin kuuluivat Viipurin ympäristön lisäksi koko Länsi-Kannas (Äyräpää) sekä Jääsken ja kaiketi myös Lappeen seudut, ja 3) Savon murteet, joiden alue käsitti miltei tarkalleen nykyisen Mikkelin läänin eli Suur-Savon.

Olettamistani ryhmistä on luultavasti ollut omaleimaisin Käkisalmen Karjalan murteisto, joka jo Pähkinäsaaren rauhassa v. 1323 tuli täydellisesti irrotetuksi sukulaismurteidensa yhteydestä. Pähkinäsaaren rauhan raja ei sitä paitsi erottanut toisistaan vain kahta valtakuntaa, vaan se muodosti tuohon aikaan myös lännen ja idän eli roomalais- ja kreikkalaiskatolisen kirkon välisen rajan. Edelleen on muistettava, että Käkisalmen Karjala vanhastaan suuntautui itään paitsi valtiollisesti ja uskonnollisesti myös — ja ennen kaikkea — taloudellisesti. Kun itsenäisen Laatokan Karjalan vauraus perustui novgorodilaisten kanssa käytyyn kauppaan, on vähintäänkin todennäköistä, että venäjän kielen taito on karjalaisten keskuudessa jo varhain ollut suhteellisen yleinen. Kaksikielisten määrä on arvattavasti lisääntynyt sitä mukaa, kuin venäläisten ote Karjalaan 1200-luvulta alkaen kiinteni. Historiallisista lähteistä käy edelleen ilmi, että karjalaisia liikkui tilapäistöissä Venäjän kaupungeissa. Tällaiset olot loivat tietenkin mitä suotuisimmat edellytykset venäläisten ääntämistottumusten tarttumiselle karjalaisten äidinkieleen:

1. Tyypillinen venäjän fonologian aiheuttama piirre on ollut sanansisäisten klusiilien ja *s*:n soinnillistuminen (soinnillisessa ympäristössä). Tämän muutoksen ikäämistä keskiaikaiseksi puoltaa sekä venäläisten että ruotsalaisten asiakirjojen ortografia. Esim. v:lta 1500 peräisin olevassa Vatjan viidenneksen verokirjassa on miltei poikkeuksetta käytetty suomen *k*:n, *t*:n ja *p*:n vastineina venäjän *z*, *θ* ja *б*-kirjaimia sekä suomen *s*:n vastineina venäjän *z*:tä ja *ж*:tä (mm. *Ругола* 'Rukola', *Равдолакша* 'Rautalahti', *Габалакша* 'Haapalahti', *Кезвалакша* 'Kesvalahti', *Асила* 'Asila').³ Kaikissa ruotsalaisissa 1500- ja 1600-luvun veroluetteloissa (varhaisin v:lta 1589) ja maakirjoissa tavataan sekä *g*:tä, *d*:tä ja *b*:tä että *k*:tä, *t*:tä ja *p*:tä. Kuitenkin soinnillisten klusiilien merkit ovat niissä aluksi enemmistönä, mutta vähenevät sitten tasaisesti pitkin 1600-lukua.

2. Venäläislähtöinen muutos on ilmeisesti ollut myös kantasuomalaisen liudentumattoman *ts*-affrikaatan korvautuminen liudentuneella (ja edelleen *ttš*:llä), joka sekini on tapahtunut — niin kuin Lauri Posti on osoittanut (Vir. 1951 s. 415—416) — keskiajan kuluessa. Todettakoon tässä, että Vatjan viidenneksen verokirjassa affrikaatta on merkitty *ч*:llä, esim. *Кочелакша* 'Koitsanlahti'.

³ Novgorodin kuulut tuohikirjeet eivät ainakaan toistaiseksi ole tuoneet valoa Karjalan kielen ongelmiin. Kiintoisimpia ovat Karjalan ja Suomen nimistöä sisältävät kirjeet (mm. n:o 130: *Кюлолакши, Куролъ*; n:o 248 *Кюлолаская, Куринская*; n:o 249: *Севилакшагъ*; n:o 278: *Куролъ*; n:o 286: *Каяно море*) ja ennen kaikkea kirje n:o 292, joka lienee puolittain karjalankielinen; tästä ks. Martti Haavio, Vir. 1964 s. 1—17. Viimeksi mainittu näyttää tosin yrittävän muutoksiin *-s* > *-ž*- (*inimiži*?) ja *θ* > *uo* (*nuoli, nouli, noli*), mutta ortografian epämääräisyys ja materiaalin niukkuus estävät varmojen päätelmien teon.

3. Venäjän kielellä lienee ollut ratkaiseva osuus karjalaispohjaisissa murteissa laaja-alaiseen ja niin ollen myös vanhaan loppu-*k*:n katoon, kuten Terho Itkonen on teoksessaan *Proto-Finnic Final Consonants I:1* (s. 173, 270) osoittanut. Muutos on nähtävästi aiheutunut siitä, että suomea taitaneet venäläiset eivät ole kyenneet säilyttämään vieraan kielen sanojen rajalla esiintyvää yksinäiskonsonantin ja geminaatan välistä oppositiota, koska sitä ei heidän omassa kielessään ole ollut edes sanan sisällä. Mutkikkaan lausefoneettiseen vaihteluun perustuvan systeemin seuraaminen on sitten käynyt ylivoimaiseksi myös kaksikielisille karjalaisille, ja tätä tietä katoedustus on päässyt valtaamaan koko murreryhmän. — Periaatteessa samanlaisen kehityksen on ruotsin kieli saanut aikaan eräissä suomen länsimurteissa ja Vermlannin savolaismurteessa.

Venäjän vaikutus Käkisalmen Karjalan murteisiin on epäilemättä ollut tuntuva, mutta siitä johtuviksi kyetään selittämään vain osa tämän murteiston erikoisominaisuuksista. Paljon enemmän on varmaan merkinnyt alueen eristeinen asema, joka on vuosisatojen kuluessa pakostakin loitontanut muinaiskarjalan itäisen haaran läntisistä. Käkisalmen Karjalan murteistolle tyypillisiä, enimmäkseen omapohjaiseen kehitykseen perustuvia piirteitä näyttävät olleen seuraavat:

1. Geminaatta-*t*:llinen abessiivi. Geminaatta-*t*:llinen abessiivi on nykyisin yksinomainen itäisissä kaakkoismurteissa (= Ala-Vuoksen ja siihen liittyvän Pohjois-Inkerin, Luoteis-Laatokan sekä Sortavalan ryhmän murteissa) ja itäkarjalaismurteissa (eteläisimpiä aunukselaimurteita lukuun ottamatta) sekä Peräpohjolan ja Oulun seudun murteissa. Lisäksi sitä tavataan hajaedustuksena kaakkoismurteiden länsiryhmän itälaidalla Äyräpään ja Ylä-Vuoksen murteissa sekä itäisten savolaismurteiden eteläosissa (Kesälahti, Kitee, Pälkjärvi, Ruskeala, Soanlahti, Korpiselkä, Ilomantsi).⁴ Geminaatta-*t*:llisen tyyppin alue muodostaa siis yhdenjaksoisen Karjalan kannakselta Itä-Karjalan kautta Peräpohjolaan ulottuvan vyöhykkeen.

Luontevinta on Ruoppilan tavoin (ÄMÄH s. 85) ajatella, että muinaiskarjalassa on alun perin ollut sekä *k*-loppuinen (*leivättäk*) että vokaaliloppuinen (*leivättä*) abessiivi. Näistä on jälkimmäinen yleistynyt kaikissa Pähkinäsaaren rauhan rajan itäpuolisissa murteissa ja levittäytynyt karjalaisten kauppa- ja eräteitä pitkin Oulun tienoille ja Peräpohjolaan saakka. Kenties geminaattaedustuksella on ollut vankka jalansija Ruotsin Karjalassakin, mutta lännestä tunkeutunut yksinäis-*t*:llinen tyyppi on täällä vähitellen päässyt vallitsevaksi ja alkuperäinen kanta on säilynyt vain koillisessa ja kaakkoisessa periferiassa. — Aikoinaan -*tta*, -*ttä* -loppuinen abessiivi on epäilemättä ollut yksinomainen myös Käkisalmen läänin pohjoisosassa eli nykyisessä Joensuun Karjalassa; se on kuitenkin joutunut väistymään muualta paitsi kaakkoismurteis-karjalaisen geminaatta-alueen rajoilta.

2. *ηk*-yhtymän vaihtelemattomuus. *ηk*-yhtymä on suomen itämurteiden pääosassa astevaihtelun alainen. Vaihtelemattomuutta tavataan — tai on vielä tällä vuosisadalla tavattu — Laatokan rannikkopitäjissä ja Joensuun Karjalassa sekä Etelä-Savossa. Joensuun Karjalassa tiedetään varsinaisesti vain kreikkalaiskatoli-

⁴ Edelleen geminaattaa on merkitty Viron Inkeristä ja Ala-Laukaan alueelta.

laisten olleen vaihtelemattoman ηk :n kannalla. Kuten tunnettua ηk -yhtymä on astevaihtelun ulkopuolella myös itäkarjalaismurteissa ja inkeroismurteissa (paitsi Ylä-Laukaalla) sekä osassa Inkerin äyrämöis- ja savakkomurteita. Läntisissä kaakoismurteissa eli muinaisen Ruotsin Karjalan murteissa ηk on astevaihtelun alainen. — Jo päällisin puolin tarkastellen näyttää siltä, että yhtenäinen vaihtelemattomuus-alue on aikoinaan sulkenut piiriinsä Inkerin, Käkisalmen läänin ja Itä-Karjalan, ts. kaikki ne karjalaispohjaiset murteet, joita puhuttiin Pähkinäsaaren ja Täysinän rauhan rajan itäpuolella.

Onko sitten myös eteläsavolainen vaihtelemattomuus karjalaista juurta? Jos näin on, miksi vaihtelemattomuudesta ei tavata jälkeäkään kaakkoismurteiden läntisessä ryhmässä? Veikko Ruoppila on arvellut (ÄMÄH s. 30), että kaikissa äyrämöismurteissa on alkuaan ollut vallalla vaihtelematon ηk . Länsi-Kannakselta se on kuitenkin lähinnä Ylä-Vuoksen murteiden vaikutuksesta syrjäytynyt viimeistään 1800-luvulla; vanha edustustapa on säilynyt paikoin Inkerin puolella. Lauri Postin tunnettuun teoriaan (Vir. 1951 s. 414—415) sovellettuna tämä merkitsee sitä, että kantasuomalaisesta vaihtelusuhteesta $\eta k : \eta g$ tultiin Ylä-Vuoksen murteissa ηg :n assimiloiduttua $\eta \eta$:ksi suhteeseen $\eta k : \eta \eta$, mutta lähisukuisissa äyrämöismurteissa äännesysteemille vieras soinnillinen klusiili korvattiin soinnittomalla, joten tulokseksi saatiin vaihtelematon ηk .

Omasta puolestani tähdentäisin sitä, että $nd > nn$ ja $mb > mm$ -muutosten provo-

soima kehitys $\eta g \begin{matrix} \nearrow \eta \eta \\ \searrow \eta k \end{matrix}$ on ilmeisesti aiheuttanut kaikkialla varsin pitkäaikaisen

labiliteetin. Suomen murteissa tilanne ei näytä vielääkään vakiintuneen: toisaalla (esim. Hämeessä ja Etelä-Savossa) vaihtelemattomuus valtaa jatkuvasti alaa, toisaalla taas (esim. Pohjois-Karjalan, Laatokan länsirannikon ja Oulun murteissa⁵) vaihtelukanta on jo syrjäyttänyt tai syrjäyttämässänsä vaihtelemattomuuden. Kun lisäksi minkään päämurteistomme kanta ei ole yhtenäinen, vaan joka taholla tunnetaan molemmat edustustavat, ovat nykyiset levikkisuhteet saattaneet hyvinkin syntyä vasta viimeksi kuluneina vuosisatoina. Tällaisen murrerajoista piittaamattoman maantieteellisen ilmiön vaiheiden seuraaminen on ilman historiallisia kiinne-kohtia perin työlästä.

Mikään ei estä olettamasta, että myös muinaiskarjalan edustus on alun perin ollut kahtalainen. Kun kuitenkin mistään itäkarjalaismurteesta ei ole tavattu ηk :n astevaihtelua ja kun vaihtelemattomuus on näihin päiviin asti pitänyt puolensa nimenomaan Käkisalmen läänin vankimmin karjalaisissa osissa (Luoteis-Latokan pitäjissä ja Joensuun Karjalan kreikkalaiskatolisissa kylissä), on hyvin todennäköistä, että vaihtelematon ηk on Käkisalmen eli Novgorodin Karjalassa yleistynyt viimeistään uuden ajan alussa. Viipurin eli Ruotsin Karjalassa kehityksen suunta on ehkä jo varhain kääntynyt päinvastaiseksi, mutta siitä — sen enempää kuin Inkerin murteiden alkuperäisestä kannasta — on mahdotonta sanoa mitään varmaa. Savolais-

⁵ Matti Pääkkönen, Oulun murteen radikaali astevaihtelu s. 77. Käsikirjoitus. SS.

alueen nykyedustus saattaa tietysti heijastella muinaiskarjalan suhteita, mutta yhtä hyvin vaihtelemattomuus on voinut tarttua eteläsavoon myöhemminkin.

3. *hk*-yhtymän vaihtelemattomuus. *hk* on astevaihtelun ulkopuolella kaakkoismurteiden itä- ja luoteislaidalla (Luoteis-Laatokan ja osittain myös Ala-Vuoksen murteissa), pohjoisissa ja itäisissä savolaismurteissa, Oulun murteessa sekä kaikissa itäkarjalaismurteissa. *hk* : *h* -vaihtelu näyttää levinneen lännestä itään (ks. Kettunen, SM III A n:ot 59 ja 60) ja kaakkoon; entisen Käkisalmen Karjalan alueelle se lienee ennättänyt suhteellisen myöhään, ilmeisesti vasta 1600-luvun asustussiirottojen yhteydessä.

4. *-*oγo*- ja *-*oγe*- yhtymien edustus. Sellaiset siirtymä-äänteelliset muodot kuin *kovota* 'koota' ja *joven* 'joen' ovat kaikille itäkarjalaismurteille tyypillisiä. Suomen puolella niitä tavataan siellä täällä eräissä sekamurteissa (ks. Kettunen, SM III A n:ot 41 ja 43), mutta oireellista on, että vain pohjoisimmat kaakkoismurteet (= Luoteis-Laatokan murteisto) ovat molemmissa tapauksissa itäkarjalaismurteiden kannalla. Huomion arvoinen seikka on sitä paitsi *kovota*-tyypin esiintyminen Pohjois-Inkerissä kannakselais-inkeriläisen *kōta* ~ *kuota* -edustuksen keskellä. — Merkkillinen yhdenmukaisuus vallitsee itäkarjalaismurteiden ja pohjoisimpien kaakkoismurteiden kesken myös yhtymissä *-*oγo*- (*ravot*), *-*äγō*- (*nävön*), *-*eγo*- (*kevot*) ja *-*oγo*- (*lavon*), *-*eγo*- (*vevot*). Kun sama siirtymä-ääne tavataan lisäksi eteläsavolaisissa murteissa ja kun Ala-Vuoksen murteiden muodot *roavot*, *kievot* jne. todennäköisesti edellyttävät kontaminaatiota *roat* (< *rāt* < *raot*) + *ravot*, saattaa kysymys olla varsin vanhasta karjalaisuudesta, vaikka rinnakkaiskehityksen mahdollisuus onkin todennäköisin.

5. *ts*-yhtymän edustus. Paitsi sitä, että kaakkoismurteiden pohjoisryhmässä tavataan yhä *ttś*-affrikaattaa (tai sen rudimentteja), *ts*-yhtymän edustuksessa on Käkisalmen läänin alueella myös muutamia muita karjalaisperuisia piirteitä (ks. LLMÄH I s. 199—203). Näistä ilmeisimmältä näyttää vahva-asteisten prolatiivimuotojen (*ülihte*, *al'ihte*) esiintyminen pohjoisissa kaakkoismurteissa ja itäisten savolaismurteiden eteläosissa. *ht*:lliset prolatiivit ovat kvaliteetiltaan savolaistuneinkin pystyneet säilyttämään karjalaisen vahva-asteisuutensa.

6. Pitkien vokaalien diftongiutumisen. — Jos diftongiutumisilmiön kannalta tarkastellaan rinnan sekä suomen murteita että itäkarjalais- ja inkeröismurteita, havaitaan seuraavat päävastakohtaisuudet:

a) Suomen länsimurteissa ovat diftongiutuneet ainoastaan pääpainollisten tavujen alkuperäiset puoliväljät vokaalit (*ō*, *ō̄*, *ē*).

b) Myöskään läntisissä kaakkoismurteissa diftongiutumisen ei koske muita kuin puoliväljiä vokaaleja, mutta ilmiö ei ole täällä rajoittunut vain alkuperäisiin pitkiin vokaaleihin eikä yksin pääpainolliseen tavuun, vaan siihen ovat ottaneet osaa tavuasemasta riippumatta myös *γ*:n ja *δ*:n kadottua syntyneet supistumavokaalit. Murteistossa tavataan näin ollen sellaisia muotoja kuin *ies* 'edes', *ielle*, *hielmä*, *uottä*, jopa *rien* 'reen', *vien* 'veden' (Koivisto ym.) sekä *persin* (< *persien* < **perseyen*), *halkin* (< *halkien* < **halkeiden*). Pääpainollisen tavun pitkien supistumavokaalien diftongiutumisen ei ole kuitenkaan ollut säännöllistä.

c) Savolaismurteissa ovat \bar{o} :n, \bar{o} :n ja \bar{e} :n lisäksi diftongiutuneet myös väljät vokaalit \bar{a} ja $\bar{ä}$. Kehitys näyttää olleen kaikissa tavuasemissa sama [esim. $m\bar{a}$ > moa (> mu) kuten $*kala\bar{a}$ > $kal\bar{a}$ > $ka(l)loa$ (> $kall\bar{o}$); $t\bar{e}$ > tie kuten $vuot\bar{e}n$ > $vuotien$ (> $vuotin$); $s\bar{o}$ > suo kuten ($*leikk\bar{a}do$ >>) $leikk\bar{o}$ > $leikkuo$ (> $leikk\bar{u}$)]. Kuitenkin pääpainollisen tavun supistumavokaalit ovat yleensä jääneet diftongiutumatta.

d) Itäkarjalaismurteissa ovat puoliväljät vokaalit niinkään diftongiutuneet kaikissa asemissa (esim. *suo*, *tie*, *kuošša* 'koossa', *vuottoa*, *šieš*, *vietti*h 'vedettiin'; *persien*, *kaštien* jne.). Huomattakoon kuitenkin *o-o* ja *e-e* -yhtymien edustuksen kirjavuus: *kovota* 'koota', mutta myös *kuošša* 'koossa', *rejen* 'reen' ~ *vejen* 'veden' (karjalan valtaedustus), mutta myös *rēn* ~ *vēn*, *rein* ~ *vein*, *rien* ~ *vien* (aunuksessa ja pohjoiskarjalassa). Väljien vokaalien diftongiutuminen koskee sen sijaan itäkarjalaismurteissa yhtä lailla sekä alkuperäisiä että supistumavokaaleja; toisaalta \bar{a} ja $\bar{ä}$ ovat eräissä paikallismurteissa saattaneet säilyäkin (esim. *Vitele*, *Tulemajärvi*). — Aunuksesta diftongiutumisilmion alue jatkuu lyydiläismurteisiin.

e) Itäisissä kaakkoismurteissa on pitkien puoliväljien ja väljien vokaalien diftongiutuminen riippumaton sekä tavuasemasta että vokaalin alkuperästä. Näin ollen murteisto ei tunne lainkaan pitkiä *o*, \bar{o} , *e* eikä *a*, $\bar{ä}$ -vokaaleja, vaan näiden paikalla esiintyy kaikkein myöhäsyntyisimmissäkin tapauksissa säännöllisesti diftongi.

f) Inkeröismurteille ovat taas diftongit vieraita: puoliväljiä vokaaleja \bar{o} , $\bar{ö}$, \bar{e} vastaavat pääpainollisessa tavussa diftongiutumattomat $\bar{ō}$, $\bar{ö}$, $\bar{ē}$ tai $\bar{ū}$, $\bar{ü}$, $\bar{ī}$; väljät vokaalit \bar{a} ja $\bar{ä}$ ovat semmoisenaan säilyneet. Kuitenkin pääpainottoman tavun *e-e* -yhtymän paikalla on $*-eje-$ nomineissa ja $*-ede-$ verbeissä äyrämoismurteiden tapaan \bar{i} eikä $\bar{ē}$ (*persin*, *siitid*, *vältid*, *kastiz*; *ei halki*, *häppin*, *ilkin*; *h:n* kadottua syntynyt \bar{e} on sitä vastoin säilynyt, ks. *Sovijärvi*, TSIM s. 149—150).

Katsaus osoittaa, että diftongiutumisilmion edustus on suomalais-karjalaisella kielialueella varsin monimuotoinen. Mutta vaikka murreryhmien väliset erot ovatkin tuntuvat, ne eivät ole kuitenkaan niin suuret, että ne estäisivät ajattelemasta ilmiölle yhteistä lähtökohtaa. Diftongiutumisvyöhykkeen laajuus ja eräiden peruspiirteiden yhdenmukaisuus (mm. diftongiutuminen koskee kaikkialla nimenomaan pääpainollisen tavun puoliväljiä vokaaleja) viittaavat päinvastoin vahvasti siihen, että kysymyksessä on ilmiö, joka murreryhmästä toiseen levitessään on kasvanut yli alkuperäisten mittojensa. Tältä kannalta tarkastellen kehitys näyttäisi kulkeneen seuraavasti.

Diftongiutuminen lähti liikkeelle suomen länsimurteista, joissa se koski vain pääpainollisten tavujen puoliväljiä vokaaleja. Äänne muutokset \bar{o} > *uo*, $\bar{ö}$ > *üö*, \bar{e} > *ie* lienevät saaneet alkunsa painotukseltaan voimakkaasti sentraalistuneissa sanahahmoissa (= »pääpainollisessa tavussa vahvassa asteessa»; Rapola, SKÄLP s. 170), joista ne sitten yleistyivät kaikkiin sanahahmoihin; ks. *Ravila*, *Vir.* 1936 s. 213—214 alaviite. Kun kuvatonlainen diftongiutuminen levisi itämurteiden (? = muinaiskarjalan) puolelle, siihen ottivat osaa sekä pääpainollisten että pääpainottomien tavujen pitkät vokaalit (ks. *Penttilä*, *Painotusoppia* s. 38—39). Tämän taas saattoi

aiheuttaa se, että paino on itämurteissamme heikommin sentraalistunut kuin länsimurteissamme (Ravila *ibid.*). Alueen eteläosassa (mm. äyrämöis- ja inkeröismurteissa tai niiden yhteisessä edeltäjässä) ei tapahtunut muita muutoksia, mutta alueen pohjois- ja itäosissa (= savolais- ja itäkarjalaismurteissa tai niiden edeltäjissä) diftongiutumisprosessiin tempautuivat mukaan puoliväljien vokaalien lisäksi myös väljät vokaalit.

Esittämäni kaavion pohjalta voidaan ymmärtääkseni tyydyttävästi selittää ne erot, jotka diftongiutumiseen nähden vallitsevat muinaiskarjalan tytärmurteiden välillä. Niin kuin edeltä on käynyt ilmi, oletan puoliväljien vokaalien diftongiutumisen ulottuneen kaikkiin karjalaispohjaisiin murteisiin, ts. myös siihen kielimuotoon, josta sekä äyrämöis- että inkeröismurteet polveutuvat. Vaikka pitkien puoliväljien vokaalien suppeneminen on sinänsä luonnollinen ilmiö (ks. Posti, *Vir.* 1945 s. 93), lienee inkeröismurteissa kuitenkin ajateltava diftongillista välistettä. Käsitökseni inkeröismurteiden aikaisemmasta diftongiedustuksesta perustuu lähinnä kahteen seikkaan: 1) Inkeröismurteissa tavataan — kuten jo todettiin — muotoja, jotka edellyttävät kauempana sanassa tapahtunutta $\bar{e} > ie$ -muutosta. Vastaavasta diftongiutumisesta ei ole pääpainollisessa tavussa varmoja merkkejä, mutta vaikea on kuvitella, että pääpainollisten ja pääpainottomien tavujen kehitys olisi tämänluonteisessa tapauksessa kulkenut eri suuntiin; ainakaan ims. kielten piiristä sille ei voitane osoittaa paralleelia. Tämä olisi myös jyrkässä risti-riidassa sen kanssa, mitä edellä on esitetty koko suomalais-karjalaisen diftongiutumisilmiön alkuperästä. 2) Inkeröismurteille tyypilliseen $\bar{e} > \bar{e}$ -muutokseen ovat otaneet osaa myös muodot $s\bar{e}l$ 'siellä' ja $s\bar{e}lv$ 'sieltä', joiden pitkä vokaali lienee palautettavissa vain *ie*-diftongiin ($s\bar{e}l < < siellä < < *sivällä$).⁶ Pääpainollisen tavun diftongien monoftongiutuessa tämä myöhäsyntyinenkin *ie* rinnastui alkuperäisiin ja kehittyi niiden tavoin \bar{e} :ksi.

Mistä sitten johtuu diftongiutumisen yhdenmukaisuus savossa ja karjala-aunuk-
sessa? Vaikea lienee perustella sellaista ajatusta, että $\bar{a} > oa (> ua) \sim \bar{a} > ea (> ia)$ -muutos olisi itäkarjalaismurteisiin levinnyt suhteellisen myöhään lännestä (mm. Ojansuu, *Suom. tiedeakatemia* esitelmät ja pöytäkirjat 1910 I s. 101). Tämä näyttää mahdottomalta yksin sen vuoksi, että Savon ja Käkisalmen Karjalan väliset yhteydet katkesivat jo ennen Pähkinäsaaren rauhaa. Ainoa tilaisuus tämänsuuntaiseen lainautumiseen on tarjoutunut vasta 1600-luvulla, jolloin Käkisalmen läänin pohjois- ja keskiosiin kehkeytyi savolais-karjalainen seka-asutus. Vuosisadan puolivälissä alkaneen karjalaisten joukkomuuton mukana diftongiedustusta olisi kenties voinut kulkeutua niin Itä-Karjalaan kuin Tveriin ja Novgorodiinkin, mutta näin myöhään syntyneenä se tuskin olisi kyennyt valloittamaan miltei koko karjalais-aunukselais-lyydiläistä kielialuetta.

Nähdäkseni ongelmalle voidaan esittää vain kaksi todennäköiseltä tuntuvaa ratkaisua: joko a) diftongiutuminen periytyy sekä savolais- että itäkarjalaismurteisiin

⁶ Tähän seikkaan on lis. Terho Itkonen kiinnittänyt huomioni. *Vrt. Airila, FUF XXVII s. 193.*

muinaiskarjalasta, tai b) diftongiutuminen on molemmilla tahoilla kehittynyt itsenäisesti samaan suuntaan samojen edellytysten vallitessa. Asetuttakoonpa kumman vaihtoehdon kannalle tahansa, on puoliväljien ja väljien vokaalien diftongiutumisen katsottava jo keskiajan päättyessä kuuluneen sekä Savon että Käkisalmen Karjalan murteiden äänteellisiin ominaisuuksiin. Kuten jo Rapola (Suomi V: 2 s. 285) ja Penttilä (Painotusoppia s. 41) ovat arvelleet, kysymys on saattanut olla suuresta yhtenäisestä ääntenmuutoksesta $\bar{a} > oa$, $\bar{ä} > eä$ ja $\bar{o} > uo$, $\bar{ö} > üö$, $\bar{e} > ie$, koska eri sarjoihin kuuluvien vokaalien diftongiutumisessa ei ole periaatteellista eroa. — Itäkarjalaismurteiden \bar{a} , $\bar{ä}$ -saarekkeista on huomattava, että niitä esiintyy vain aunuksessa; sen sijaan esim. Sisä-Venäjän karjalaismurteissa \bar{a} :n ja $\bar{ä}$:n diftongiutuminen näyttää olevan aivan yhtä vakiintunut kuin \bar{o} :n, $\bar{ö}$:n ja \bar{e} :nkin. Mikään ei estäne olettamasta, että väljien vokaalien diftongiutuminen on aunuksessa ja lyydissä karjalaispiirre.

Kiintoisaa on tässä yhteydessä todeta, että savolaisella taholla \bar{a} :sta ja $\bar{ä}$:stä syntyneiden diftongien kehitys on yleensä ollut sama kuin vokaalilyhtymien $o-a$ ja $e-ä$ (*harmoa* > *harmō*, *jalkoa* > *jalkō*, *jätteä* > *jättē* kuten *uskoa* > *uskō*, *kantoa* > *kantō*, *pilveä* > *pilvē*, *pimeä* > *pimmē*). Itäkarjalaismurteissa ei sitä vastoin esiinny tällaista yhdenmukaisuutta, vaan niissä ovat toisaalta vallitsevina tyypit *harmoa*, *jalgoa* ~ *jalkoa*, *jätteä* ja toisaalta tyypit *uskuo*, *kanduo* ~ *kantuo*, *pilvie*, *pimie*; sellaisia muotoja kuin **harmuo*, **jalguo* tai **jättie* ei siis tunneta. Tästä voidaan tehdä vain se päätelmä, että $o-a$ (~ $ö-ä$) ja $e-ä$ (~ $e-a$) -yhtymät eivät olleet karjalaismurteissa enää semmoisenaan säilyneet pitkän a :n ja $ä$:n diftongiutuessa oa :ksi ja $eä$:ksi (Ojansuu, KÄÄH s. 110). Muussa tapauksessahan niiden olisi ollut pakko langeta yhteen \bar{a} :sta ja $\bar{ä}$:stä syntyneiden oa :n ja $eä$:n kanssa. — Muista savon ja karjalan diftongiedustusten eroista viimeksi Virtaranta, SDESM s. 223—224.

Itäisten kaakkoismurteiden nykykanta (ks. s. 102) ei mitenkään ole voinut syntyä yhden yhtenäisen ääntenmuutoksen kautta, vaan diftongiutumisen laajeneminen kaikenikäisiin tapauksiin perustunee melko myöhäiseen substituutioon. Ilmeisesti keskiaikainen diftongiutumisaalto hävitti Laatokan länsirannikon murteista (= karjalasta) pitkät väljät ja puoliväljät vokaalit niin tyystin, etteivät ne enää kuuluneet murteen fonologiseen systeemiin. Tälle alueelle tuli kuitenkin 1600-luvulla lännestä päin väkeä, jonka puheesta omaksuttiin monia uusia piirteitä, mutta oudoiksi käyneet pitkät vokaalit korvattiin näissä novaatioissa vastaavilla diftongeilla (esim. *mä_{en}* > *meä_{en}*, *hernēn* > *hernien* jne.).

7. Konsonanttien palataalistuminen. Yhtenäinen palataalistumisalue käsittää suomen itämurteiden pääosan ja itäkarjalaismurteet sekä lyydin ja vepsän; läntsimpiin kaakkoismurteisiin (mm. äyrämöismurteiden ns. rantamurteeseen) ja inkeroismurteisiin se ei sitä vastoin ulotu. Suomen itämurteiden ja itäkarjalaismurteiden edustustavat poikkeavat nykyisin monessa kohdin toisistaan, mutta peruluonteeltaan ilmiö on kummallakin taholla siksi samanlainen, että se edellyttää geneettistä yhteenkuuluvuutta (ks. LLMÄH I s. 298—300). Kun lisäksi on osoitettu todennäköiseksi (Ruoppila, ÄMÄH s. 119—120), että palatalisaatio on aikaisem-

min kuulunut myös äyrämöismurteiden ominaisuuksiin, on ilmeisesti kysymys erittäin vanhasta muinaiskarjalaisesta piirteestä. Vieras vaikutus on sittemmin horjuttanut alkuperäistä systeemiä: toisaalta palataalistuminen on kokonaan syrjäytynyt, toisaalla se on taas huomattavasti laajentunut. Jälkimmäisessä suhteessa on venäjän kielen osuus ollut ratkaiseva. Kenties ei ole liian rohkeaa ajatella, että Novgorodin Karjalan murteissa on palatalisaation voimistuminen alkanut jo keskiajalla rinnan edellä mainittujen venäläislähtöisten muutosten kanssa.

8. Passiivin käyttö mon. 3. persoonan funktiossa. Passiivia käytetään mon. 3. persoonan funktiossa itäkarjalais- ja inkeröismurteissa, lyydissä, vepsässä ja vatjassa; johdonmukaista tämä on kuitenkin vain itäkarjalaismurteissa. Suomessa tätä ilmeisesti venäjän kielen tartuttamaa piirrettä⁷ tavataan vain itäisissä kaakkois- murteissa (sekä Luoteis-Laatokan että Ala-Vuoksen murteissa) ja niiden välittömässä naapuruudessa sekä eräissä peräpohjalaisissa murteissa. Niin kuin olen toisessa yhteydessä (Verba docent s. 327—328) esittänyt, taivutustyyppi *hüö männeä* 'he menevät' lienee Laatokan länsipuolisissa murteissa vanhan karjalaisen kannan jääne.

Aivan toiseen suuntaan kehitys ohjautui Pähkinäsaaren rauhan rajan länsipuolelle jääneessä Karjalassa. Historiantutkijat ovat yksimielisiä siitä, että Suomenlahden rannikko pysyi asumattomana 1200-luvun puoliväliin asti, vaikka toisaalta karjalaisen ekspansion jälkiä on tavattu jopa hyvän matkaa Kymijoen länsipuolelta.⁸ Kiistakysymykseksi on kuitenkin jäänyt se, mistä Länsi-Kannas jo 1200-luvun kuluessa sai kiinteän väestönsä. Pelkästään maantieteellisten seikkojen perusteella tuntuisi luonnolliselta, että Laatokan rannikon karjalaiskeskukset ovat olleet myös koko läntisen Karjalan asuttamisessa merkittävimpinä tekijöinä. Äyrämöismurteiden ja inkeröismurteiden lähisukuisuus pakottaa kumminkin olettamaan, että ainakin Länsi-Kannas on — ehkä juuri 1200-luvulla — saanut huomattavan väestönlisän joltakin silloiselta inkeröisalueelta. Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että inkeröismurretta puhuttiin vielä 1800-luvulla Lempaalan järven ympäristössä Karjalan kannaksen eteläosassa.

Merkityksellisenä raja-alueena Ruotsin Karjala joutui pian lujasti muun valtakunnan yhteyteen. Viipurin linna perustettiin jo v. 1293 eli runsas neljännesvuosisata ennen Pähkinäsaaren rauhaa. Todennäköisesti Suomenlahden rannikko oli Suomenvedenpohjaa myöten jo tätäkin ennen ruotsalaisten hallussa. Tämän seudun tärkeyttä kuvaa se, että 1200-luvun lopulla ruvettiin valtiovallan toimesta sijoittamaan ruotsalaista siirtolaisväestöä Suomenlahden rannikolle paikallisen puolustuksen lujittamiseksi. Kielentutkimuksen kannalta ovat tätäkin kiintoisampia tiedot kruunun Viipurin linnaläänin itäosissa 1300—1500-luvulla harjoittamasta uudisasutustoiminnasta. Äyräpään ja Jääsken pitäjissä esiintyi nimittäin tänä ajan-

⁷ Nirvi, Passiivimuotojen aktiivistumisesta s. 17—18.

⁸ Tästä viimeksi Martti Kerkkonen, Länsimaisen Suomen vanhin itäraja. Historiallinen Aikakauskirja 1962.

jaksona samanlaisia sopimusveron maksajia kuin valtion uudisasutusalueilla Uudella-maallakin. Tällaisia sopimusmiehiä tavataan 1500-luvulla eniten juuri Viipurin itäpuolelta. Näyttää siis siltä, että kruunun asutustoiminta pyrittiin poliittisista syistä suuntaamaan kaakkoiselle rajavyöhykkeelle.⁹

Historiallisista lähteistä ei ikävä kyllä käy ilmi, mistä Viipurin läänin sopimusmiehet olivat kotoisin. Luultavaa kuitenkin on, että itäiselle rajaseudulle koetettiin sijoittaa valtakunnalle uskollisia alamaisia. Näitä taas voitiin tähän aikaan saada vain lännestä. Pelkän arvailun varaan jää myös se, minkä verran nämä tulokkaat ovat jättäneet jälkiä kantaväestön kieleen. Tässä suhteessa haluaisin painottaa kahden seikan merkitystä: 1) Viipurin Karjalan asutus on — niin kuin historian-tutkimus on todennut — ollut alueen joutuessa Ruotsille niin harvaa, että uudisasutustoimintakin on voinut tulla kysymykseen, 2) v. 1402 perustettu, täydellisesti länteen orientoitunut, suomenkielinen Viipurin kaupunki muodostui jo keskiajalla laajahkon läänin hallinnolliseksi, uskonnolliseksi ja taloudelliseksi keskuksiksi. Näiden syiden nojalla tuntuu siltä, ettei suomen länsimurteiden vaikutus ole Viipurin Karjalassa voinut jäädä aivan mitättömäksi. Varmaa ainakin on, että ne venäjän kielen aiheuttamat muutokset, jotka oletettavasti itivät 1200-luvun lopulla jo kaikissa karjalaismurteissa, nyt Viipurin Karjalassa täydellisesti tukahtuivat. Läntisenä piirteenä on pidetty mm. liudennuksen puuttumista Viipurin seudun murteista; Äyräpään alueella on kuitenkin otettava huomioon myös mahdollinen »esi-inkeroismurteen» vaikutus. Samalla tavalla teoreettisesti kaksiselitteinen on nähdäkseni murrealueen keskeisille osille tyypillinen pitkän *a:n* ja *ä:n* diftongiutumattomuus. Asiakirjanimistön ortografian perusteella on ilmeistä, että *kl* ja *kr* -yhtymät ovat jo keski- ja uuden ajan taitteessa alkaneet eräistä sanoista väistyä länsimurteille ominaisten vokaaliutuneiden muotojen tieltä (esim. Äyräpään kihlakunnan ja pitäjän nimi on kirjoitettu jo v. 1445 *Eurepe*¹⁰ ja Viipurin lähellä sijaitsevan Naulasaaren kylän nimi v. 1544 Naulasaari; VA 5003). Perin houkuttelevaa on myös ajatella, että Viipurin seudun ja Suur-Jääsken murteissa yleiskielen *ts*-yhtymää vastaava *ss* (*messä*, *vissa*) olisi puolestaan syntynyt keskiajan lopulla tai uuden ajan alussa läntisestä spiranttiedustuksesta (*meθθä*, *viθθa*); ks. LLMÄH I s. 197—198. Eräänlaisena länsimurteiden Viipurin Karjalaan kohdistuneen vaikutuksen voimannäytteenä tulkoon vielä todetuksi sekini, että kieltoverbin imperatiivin muodot ovat nykyään koko Kannaksen murteissa *ä*:llisiä (*älä*, *älkö* ~ *älkүү* jne.), vaikka niin savolais-, karjalais- kuin inkeröismurteissakin on vallalla *e*:llinen tyyppi; ks. Kettunen, SM III B s. 253, Nirvi, Kalevalaseuran vuosik. 41 s. 111.

Jos asetutaan sille kannalle, että Äyräpään kihlakunta asutettiin nimenomaan inkeröisalueelta ja Jääsken kihlakunta (kuten Lapveden seutukin) Laatokan länsirannikolta käsin, niin Viipurin Karjalan on jo alun perin täytyntä myös kielellisesti jakaantua kahteen alaryhmään: äyrämöismurteisiin ja jääskeläismurteisiin.

⁹ Voionmaa, Kruunun uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana s. 108, 126—132. Vrt. Luukko, Suomen asuttaminen. Oma maa I s. 12.

¹⁰ Äyräpään nimen erilaisista kirjoitusasuista ks. Ruoppila, ÄMÄH s. 74.

Nykysuhteiden voi katsoa jossain määrin tukevan tällaista oletusta, vaikka Viipurin Karjalan eri osien väliset vilkkaat yhteydet ja sisäinen muuttoliike ovat vaikuttaneet murteisiin tasoittavasti. Esim. äyrämöismurteissa on yhä edelleen jäljellä muutamia sellaisia piirteitä, jotka näyttävät »esi-inkeroismurteesta» periytyneiltä.¹¹ Niistä kiinnittäisin tässä huomiota seuraaviin:

Ns. sijaispidentymää tavataan sekä äyrämöis- että inkeroismurteissa, ja kummallakin taholla sen esiintymisedellytykset ovat aivan samat (esim. *tuohès ~ tuohës, süksül, lihaväks, sorjemp, ei mahtünt, kaik ihmist* jne.). Ilmiö on jokseenkin säännöllinen inkeroismurteissa ja vanhoillisimmissa äyrämöismurteissa (ns. rantamurteessa ja Tyrön murteessa; Ruoppila, *ÄMÄH* s. 143—144), mutta äyrämöismurteiden pohjois- ja itälaidalla se käy jo varsin epäjohdonmukaiseksi. Sijaispidentymä ei ole Ala-Vuoksen eikä Ylä-Vuoksenkaan murteissa tuntematon, mutta niihin se on epäilemättä kulkeutunut asutuksen mukana suhteellisen myöhään äyrämöismurteista. Tässä yhteydessä jääköön pohtimatta, ovatko — niin kuin on arveltu¹² — myös inkerois- ja äyrämöismurteiden sekä kaakkoishämäläisten murteiden sijaispidentymät geneettisessä yhteydessä toisiinsa. Joka tapauksessa kysymys on hyvin iäkkästä piirteestä, joka jo keskiajalla lienee ollut vallitsevana kaikissa kolmessa murteistossa.

Sijaispidentymän tärkeimpiä edellytyksiä on äyrämöis- ja inkeroismurteissa — samoin kuin kaakkoishämäläisissä murteissa — loppu-*a*:n ja -*ä*:n heittyminen näihin vokaaleihin päättyvistä sijamuodoista. Tämä loppuheittotyyppi on nykyisin yleinen miltei kaikissa kaakkoismurteissa, mutta läntisestä (Luumäki—Virolahti—Säkkijärvi ja koillisesta (Luoteis-Laatokan murteiston pohjoisosa) periferiasta se kuitenkin yhä puuttuu. Kun sijamuotojen loppuvokaali on toisaalta hyvin säilynyt sekä savossa että karjalassa, ei loppuheitto ole mitenkään voinut kuulua Laatokan länsirannikon muinaiskarjalaan. Ilmiö näyttää sitä paitsi levinneen etelästä pohjoiseen eikä idästä länteen. Nähdäkseni on luontevinta ajatella, että loppuheitto on kaakkoismurteissa äyrämöispiirre, joka puolestaan on perintöä inkeroismurteista. Alkuperäistä saattaa olla myös sijaispidentymän liittyminen tiettyihin loppuheittotapauksiin; tätä erikoisuutta eivät kuitenkaan naapurimurteet (mm. Suur-Jääsken murteisto) kyenneet omaksumaan, vaikka loppu-*a* ja -*ä* äyrämöismurteiden vaikutuksesta niissäkin katosi.¹³ Ala-Vuoksen ja Luoteis-Laatokan murteisiin ilmiö lienee päässyt tunkeutumaan vasta 1600-luvulla, jolloin siitä myös tuli tyyppillinen kaakkoismurteisuus. — Edellä esitetyn kanssa samansuuntainen näyttää olleen myös eräiden sisäheittotapausten (*elänt, oppint; naist, lämpöist*) kehityskulku; ks. Tunkelo mts. 39, Ruoppila, *ÄMÄH* s. 136—137.

Refleksiivitaivutus on kaikissa kaakkoismurteissa hyvin yhdenmukainen. Esim. verbistä *lasseija* 'laskeutua' kuuluisivat teemamuodot Ylä-Vuoksen, Ala-Vuoksen ja

¹¹ Vrt. Tunkelo, Inkeroismurteiston asemasta s. 35—40.

¹² Lindén, *KHMÄH* II s. 68, Tunkelo mts. 20—21, Ruoppila, *ÄMÄH* s. 144—145.

¹³ Sovijärvi (TSIM s. 138—139) ajattelee Kettuseen nojautuen (ks. SM II s. 2—3) päinvastaista kehitystä: loppuheitto on inkeroismurteisiin levinnyt äyrämöis- ja savakkomurteista; inkeroismurteiden sijaispidentymä on itsenäinen muutos, jonka esiintyminen äyrämöismurteissa on vain »myöhäistä heijastusta läheisistä inkeroisten murreryhmistä». — Toisin Ruoppila, *ÄMÄH* s. 144.

Luoteis-Laatokan eteläosan murteissa sekä useimmissa äyrämöismurteissa: (prees.) *lassei*|*n*, -*t*, -*p*, -*jä* (~-*joa*), -*tta*, -*vat*; (imperf.) *lassei*|*sin*, -*sit*, -*s(i)*, -*tī*, -*sitta*, -*sit*; (perf.) *on lasseint*; (imperat. yks. 2. p.) *lassei*, (mon. 2. p.) *lasseikā* (~-*koa*), (kielt.) *älä lassei*, *älkā* (~-*keä*) *lasseiko*. Vain vanhoillisimmissa äyrämöismurteissa (ns. rantamurteessa ja Tyrön murteessa) tavataan toisentyypisiä muotoja: *lasita* ~ *laskissa* 'laskeutua'; *las|kin*, -*kūt*, -*kijā*, *lasitā*, -*kitta*, -*kijāt*; *las|kisin*, -*kisit*, -*kīs*, *las|itti*, -*kisitta*, -*kisūt*; *on lasint* ~ *laskist*; *laskī*, *lasitkā* ~ *laskiskā*, *älä laskī*, *älkā lasitko*. Näillä on kuitenkin yleensä tarkat vastineensa inkeröismurteissa; ks. Sovijärvi, TSIM s. 62—63, Ruoppila, ÄMÄH s. 69—71. Todennäköisesti kaikki äyrämöismurteet ovat aikoinaan olleet samalla kannalla kuin inkeröismurteet, mutta Äyräpään murteeseen on pohjoisesta—lähinnä kai Suur-Jääsksen seuduilta—levinnyt toinen taivutustyyppi (Ruoppila mts. 70), joka sitten on kaakkoismurteiden alueella päässyt vallitsevaksi.

Ordinaalilukusanatyyppi *kolmais*, *neljäis* on kaakkoismurteille luonteenomainen. Sitä ei kuitenkaan tavata läntisimmissä äyrämöismurteissa¹⁴, vaan niissä käytetään—jälleen inkeröismurteiden tapaan—muotoja *kolmās*, *neljās* jne. Ruoppila (ÄMÄH s. 92) lienee oikeassa pitäessään pitkävokaalista tyyppiä myös äyrämöismurteiden varhaiskantana, joka on jo syrjäytymäisillään Suur-Jääskessä syntyneen -*is*-loppuisen edustustavan tieltä.

Myös 3. persoonan possessiivisuffiksin edustus on äyrämöismurteiden pääosassa ja inkeröismurteissa miltei sama: (äyr.) *tüöhö* 'työnsä', *itsēn* 'itsensä', *henkēn* 'henkensä'; (ink.) *tōhō* 'työnsä', *kervehehe* ~ *kervehē* 'kirveensä', *kōh̄h̄ābā* 'yskänsä' (Ruoppila, ÄMÄH s. 87, 102—103; Sovijärvi, TSIM s. 70, 76). Nykyasut palautuvat kummallakin taholla -*hen*-suffiksiin, josta myös—kuten tiedetään—ovat kehittyneet itäkarjalaismurteiden ja kaakkoishämäläisten murteiden -*h*-loppuiset muodot (karj.-aun. *poikah* ~ *poigah* 'poikansa'; k.-häm. *pojah* 'poikansa'). Jo tämän perusteella tuntuu uskottavalta, että -*hen*-suffiksi on aikaisemmin ollut nykyistä laajalaisempi. Vaikka sitä ei voitaneakaan—mm. savolaisen -*sa(k)*, -*sä(k)*-kannan vuoksi—pitää riidattomana yleismuinaiskarjalaisuutena, se on saattanut edeltää myös kaakkoismurteiden pääosalle ominaista *poikoase(n)* ~ *poikāse(n)*, *kättiese(n)* ~ *kättēse(n)*-tyyppejä. Tällaiset muodot selittyvät nimittäin pleonastisiksi: *poikahen* > > *poikā* + *-sen* → *poikāse(n)* > *poikoase(n)*. Siitä, miten tämä kehitys on voinut murteessa omapohjaisesti tapahtua, ks. LLMÄH I s. 243. Nähtävästi possessiivisuffiksityyppi vokaalinpidentymä + *-se(n)* on ensin omaksuttu Suur-Jääsksen murteeseen, josta se on levinnyt lähes kaikkiin kaakkoismurteisiin ja eteläsavolaisiin murteisiin.¹⁵ Laaja levikkialue osoittaa piirteen melko iäkkääksi.

Voimakkaana säilynyt sivupaino näyttää olleen tekijä, joka on osaltaan kehittänyt äyrämöis- ja inkeröismurteita samaan suuntaan. Selvimmin tämän seikan vaikutus ilmenee siinä, että tavuraja ei ole yleensä kummallakaan taholla umpeutunut niissä kahden erilaisen vokaalin yhtymässä, joiden jälkiosalle on sattunut sivupaino (esim.

¹⁴ *kolmās*-tyyppi on vallitseva myös Lappeen ja Vahvialan sekä osittain myös Viipurin pitäjän murteessa.

¹⁵ Savossa on ilmeisesti kysymys kontaminaatiosta *poikasak* + *poikāsen* → *poika(a)se(k)*.

äyr. ns. rantamurre ja Tyrön murre *anta,ès, epä,èllä, kevä,èl, karsi,essa, kirovèl, vântüvellä* jne.; ink. Soikkolan murre *jaga,èz, ulvo,èz, kevä,èl, kero,ella, laihtu,èz, oppi,èz* jne.).¹⁶ Tätä tietä ovat syntyneet sellaiset, osittain äyrämöismurteita laajemmallekin levinneet paradigmaattiset vaihtelusuhteet kuin *nimmē : nimejä, kostē : kostijäks, ruppēn : rupijä* ja *kippē : kipijämp* jne. (viimeksi mainitusta ks. Ruoppila, ÄMÄH s. 65—66), jotka kaikki ovat ominaisia myös inkeröismurteille (ks. Sovijärvi, TSIM s. 151—152). Samalta pohjalta selittyy lisäksi *h:n* säilyminen sivupainollisen tavun alussa (äyr. *hammas : hampahä*) samoin kuin alkuaan *-*du-*, *-*dü-* johtiminen intransitiivi-verbityyppi *avähü, ilmahü* (äyr.) ~ *lävihua* (ink.), jota sitäkin tavataan vain näissä kahdessa lähisukuisessa murteessa (ks. Ruoppila mts. s. 68—69; Sovijärvi, mts. 63).

Novgorodin ja Ruotsin Karjalan murteet etäytyivät toisistaan ennen kaikkea ulkonaisista syistä: Laatokan länsirannikkoon kohdistui 1200-luvulta lähtien voimakas venäläispaine, ja Viipurin seudut joutuivat hieman myöhemmin suomen länsimurteiden vaikutuspiiriin. Sitä vastoin savolaismurteet, keskiajan itämurteidemme kolmas pääryhmä, lienevät saaneet kehittyä omissa oloissaan suhteellisen itsenäisesti.

Yleisesti hyväksytyyn käsityksen mukaan Savossa oli kiinteätä karjalaispohjaista asutusta jo rautakaudella. Varhaisin keskus näyttää syntyneen jo 1000-luvulla Mikkelin tienoille. Kun tämän alueen esineellinen kulttuuri ei arkeologian mukaan ole millään tavalla poikennut samanaikaisesta Laatokan Karjalan kulttuurista, on aihetta uskoa, että myös Savoon siirtyneiden karjalaisten kieli on ollut Laatokan rannikolla tuolloin puhuttua muinaiskarjalaa. Toisaalta kuitenkin tiedetään, että Mikkelin seuduilla eli Suur-Savossa on ennen karjalaisten tuloa asunut hämäläisiä. Ratkaisematta jäänee, johtuvatko eräät myöhemmin puheeksi tulevat savon ja muiden muinaiskarjalan tytärmurteiden väliset erot kantasuomalaisen edustuksen säilymisestä savolaisella taholla vai hämäläismurteiden aiheuttamasta karjalaisen kannan kumoutumisesta. Joka tapauksessa Pähkinäsaaren rauhan raja katkaisi Savon ja sen emäalueen väliset siteet, jotka 1300-luvulle asti ovat saattaneet olla verraten lujat. Viipurin ympäristöstä ja varsinkin Jämskestä siirtyi sen sijaan jatkuvasti väkeä pohjoista kohti. Täinäsuuntaiseen muuttoliikkeeseen viittaa myös — nun kuin useissa tutkimuksissa on todettu¹⁷ — Länsi-Karjalan, erityisesti Vuoksenlaakson, ja Savon nimistön yhdenmukaisuus.

Vaikka Savoon ei Pähkinäsaaren rauhan jälkeen voinut tunkeutua minkäänlaisia kielellisiä vaikutteita Laatokan rannikolta, savolaismurteilla ja Novgorodin Karjalan tytärmurteilla on pari sellaista merkitsevää äänteellistä yhtäläisyyttä, joita ei tavata entisen Ruotsin Karjalan murteissa. Tarkoitin näillä dentaalikonsananttien liudentumista ja pitkien *a* ja *ä* -vokaalien diftongiutumista, jotka saattavat savossa

¹⁶ Inkeröismurteissa esiintyy myös 2. infinitiivin instruktiivissa *e*: *laula(en), kisko(en)*.

¹⁷ Laajimmin Pärnänen, Savon asuttaminen keskiaikana, Savon historia I s. 49—64. — Vielä keskiajan lopun asiakirjoissa mainitaan Savo (= Mikkelin seutu) Karjalaan kuuluvana pitäjänä.

olla — niin kuin edellä (s. 103 — 105) on esitetty — muinaiskarjalaista perua. — Jos asian laita todellakin on näin, herää samalla kysymys, onko *ā*:n ja *ǣ*:n diftongiutumisen liudennuksen tavoin kuulunut myös Suur-Savon ja Laatokan rannikon väliin jäävän Suur-Jääsken murteisiin. Lopullista vastausta lienee mahdoton antaa, mutta tällainen oletus tekisi helposti ymmärrettäväksi sen, miksi muuten melko yhtenäisissä Ylä-Vuoksen (= Suur-Jääsken) murteissa on juuri näiden ilmiöiden kohdalla horjuvuutta: alkuperäisedustus on länsimurteiden vaikutuksesta työntynyt itäiseen ja pohjoiseen periferiaan (Joutseno, Ruokolahti, Rautjärvi, Kirvu). Diftongiutumattomat *ā* ja *ǣ* ovat nyt jo pääsemässä valtaan koko Ylä-Vuoksen alueella; liudentumattomuuskannan leviäminen ei ole ollut yhtä nopeaa, vaikka kehityksen suunta onkin ollut sama.

Huomiota herättää kuitenkin eniten se kummallisuus, että savolaiselta taholta näyttävät kokonaan puuttuneen muutamat sekä Novgorodin että Ruotsin Karjalan murteille tyypilliset piirteet, kuten esim. *tk*, *sk* ja *st* -yhtymien astevaihtelu. — Tosin *tk*-yhtymä on nykyään vaihtelematon kaikissa itämurteisissamme, mutta koska se edelleen on astevaihtelun alainen karjalais- ja inkeröismurteissa, vaihtelukanta lienee aikoinaan kuulunut myös Karjalan kannaksen kummankin puoliskon murteisiin (Ruoppila, ÄMÄH s. 36). — Kun samat konsonanttityhtymät ovat vaihtelemattomia myös aunuksessa (missä myös *ht* : *ht*), näyttää vaihtelu syntyneen muinaiskarjalassa vasta sitten, kun siteet savoon ja aunukseseen olivat jo höltyneet. *hk*-yhtymän astevaihtelu on savossa varmaan nuorehko läntinen piirre kuten itäisissä kaakkoismurteisissäkin (ks. s. 101).

Pääpainollisen tavun *a-e* ja *ǣ-e* -yhtymät ovat savolaismurteissa kehittyneet diftongeiksi *ai* ja *ǣi* (jotka taas ovat yleisesti redusoituneet *æ*:ksi ja *ǣ*:ksi). Kaakkoismurteiden ja karjalan edustus näyttää ensi katsomalta varsin epäyhtenäiseltä: karjalaismurteet ja pohjoiset kaakkoismurteet ovat *mäki* : *meän* -tyypin kannalla, Viipurin ympäristössä (Lapveden, Suomenveden ja Jääsken murteissa) on vallitsevana *mäki* : *mān* -taivutus, Länsi-Kannaksella *mäki* : *mā_{en}* ja Itä-Kannaksella *mäki* : *meä(j)_{en}*. Epäyhtenäisyys on kuitenkin vain näennäistä, sillä sekä *meän* että *mā_{en}* ja *meä(j)_{en}* ovat kaikki palautettavissa pitkävokaaliseen *mān*-asuun (ks. Rapola, Vir. 1955 s. 332—341). Näin ollen muutokset *a-e* >> *ā*, *ǣ-e* >> *ǣ* ovat muinaiskarjalaisia, mutta ne ovat tapahtuneet vasta savolaisten eron jälkeen.

Pääpainottoman tavun *u-a*, *ü-ä* ja *i-a*, *i-ä* -yhtymät ovat keskisissä ja läntisissä savolaismurteissa säilyneet (*likku_a* ~ *likkuva*, *löülü_ä* ~ *löülüvä*, *turkki_a* ~ *turkkija*, *rüömi_ä* ~ *rüömijä*). Kaakkoismurteissa ja itäisissä savolaismurteissa nämä yhtymät ovat sitä vastoin assimiloituneet pitkiksi *u*, *ü* ja *i* -vokaaleiksi, esim. *löülü*, *turkkä*. Itäkarjalaismurteissa on taas vallalla diftongillinen *löülüö*, *turkkie* -tyyppi. Tällaiset levikkisuhteet selittyvät nähdäkseni luontevimmin siten, että vokaaliyhtymät *u-a*, *ü-ä* ja *i-a*, *i-ä* ovat muinaiskarjalassa — mutta vasta savolaisten erottua — kehittyneet *uo*, *üö* ja *ie* -diftongeiksi (tai ainakin *uq*, *üq* ja *iq*, *iq* -diftongeiksi, joita edelleen tavataan aunuksessa), joista sitten ovat monofongiutumisen tietä syntyneet kaakkoismurteille ja Joensuun Karjalan murteille ominaiset pitkät vokaalit. Merkille

pantavaa on, että pitkävokaalisen *loulū, turkki* -tyyppin levikkialueen itäreuna noudattelee pohjoisosiltaan Täysinän rauhan rajaa.

Persoonapronominityyppiä *mie, sie* (\sim *miä, siä*) on vanhastaan pidetty muinais-karjalaisuutena, joka kuitenkin ei ole ennättänyt levitä savolais- eikä aunukselais-murteisiin. Sen levikki käy ilmi Kettusen murrekartoista 112 ja 113.

Loppu-*k*:hon nähden savolaismurteet ovat selvästi muita muinaiskarjalan tytär-murteita konservatiivimmalla kannalla: niissä vallitsee — kuten tunnettua — konsonanttien edellä assimilatioedustus (esim. $-k + t > -t + t$, $-k + n > -n + n$, $-k + v > -v + v$ jne.), vokaalien edellä laryngaaliklusiili (tai ainakin puristus-supistuma) tai säilynyt $-k$ ja terminaalissa asemassa säilynyt $-k$ tai kato, kun sitä vastoin kaakkois- ja itäkarjalaismurteissa $-k$ on kadonnut jäljettämiin kaikista asemista ja inkeroisurteissa $-k$:ta tavataan vain terminaalissa asemassa sekä paikoin myös vokaalin edellä. Ensi katsomalta näyttää jälleen olevan kysymys sellaisesta muinaiskarjalaisesta piirteestä, joka puuttuu savolaiselta taholta. Lähemmin tarkasteltuna tällainen käsitys kuitenkin osoittautuu virheelliseksi. Ilmeistä tosin on, että venäjän kieli aiheutti Novgorodin Karjalan murteissa $-k$:n kadon jo keskiajalla (ks. s. 99), mutta muutoksen palautumista muinaiskarjalaan on kahdestakin syystä aihetta epäillä: 1) venäläisvaikutus alkoi Laatokan länsirannikon murteissa tuntua aikaisintaan 1200-luvun lopulla, jolloin Länsi-Karjala jo oli joutunut Ruotsin valta-piiriin, 2) $-k$:n täydellisen kadon alue ei käsitä kaikkia kaakkoismurteita, vaan Ylä-Vuoksen eli muinaisen Jääsken kihlakunnan murteissa (Jääski, Kirvu, Joutseno, Ruokolahti, Rautjärvi) $-k$ esiintyy yhä klusiilien ja *s*:n edellä seuraavan konsonantin kaltaiseksi assimiloituneena. Kun ylävuokselaista edustustapaa ei mitenkään voitane pitää savolaismurteista lainautuneena, vaan vanhan kannan säilymänä, tuntuu Pähkinäsaaren rauhan raja tehokkaasti estäneen tämänkin venäläislähtöisen muutoksen leviämisen Laatokan rannikolta sisämaahan. Miten sitten on ymmärrettävissä se, että $-k$:n täydellinen kato on kuitenkin ominainen Länsi-Kannaksen äyrämöismurteille, vaikka niiden asema ja historialliset vaiheet ovat olleet olen-naisesti samat kuin jääskeläismurteidenkin? Tarjolla on kaksi selitysmahdollisuutta: joko $-k$:n kato on äyrämöismurteissa vanha inkeroispiirre, tai se on levinnyt niihin idästä vasta 1500-lukua seuranneina vuosisatoina (ks. Terho Itkonen mts. 174). Edellinen vaihtoehto merkitsee mm. sitä, että loppu-*k*:n edustus on jo keskiajalla ollut yksi äyrämöismurteita ja jääskeläismurteita erottava piirre. Samalla se kuitenkin pakottaa palauttamaan inkeroisurteiden $k > 0$ -muutoksen perin varhaiseen ajankohtaan, ehkä jo 1200-luvulle, mikä taas ei tunnu uskottavalta. Tästä syystä lienee hyväksyttävä jälkimmäinen vaihtoehto, olkoonkin, että sille on vaikea löytää paralleelleja.

Myös *ts*-yhtymän kehitys on savolaismurteissa ollut omalaatuinen: murteiston pääosassa on *ts*:n vastineena *ht* (*mehtä : metän*), eteläisimmissä murteissa kuitenkin *ss* (*messä : mesän*). Kun kumpaankin edustustapaan viittaavia kirjoitusasuja tavataan 1500-luvun lähteissä (mm. Savon maakirjassa v:lta 1561 Wichtomaa, Witas pää, Jousen Ierfwen maa jne.; ks. Ojansuu, *Äännehist.* lisiä s. 34—35), on tämä kahta-

laisuus voinut syntyä jo keskiajan puolella. Niin kuin väitöskirjassani esitän, lienee eteläsavolainen *ss*-kanta viipurilaismurteiden vaikutusta (ks. LLMÄH I s. 198).¹⁸

Jos 1500-luvun itämurteistamme hahmottelemaani kuvaa verrataan 1900-luvun murrekarttaan, joudutaan toteamaan, että neljässä vuosisadassa on tapahtunut suuria muutoksia.

Ensinnä kiintyy huomio itäsuomalaisten asuma-alueen tavattomaan laajenemiseen. Tämä johtuu ennen kaikkea 1500-luvulla alkaneesta ja seuraavalla vuosisadalla huippunsa saavuttaneesta savolaisekspansiosta, joka hyökyaallon tavoin peitti alleen Keski- ja Pohjois-Savon, Pohjois-Karjalan, Päijät-Hämeen, Keski-Suomen sekä Kainuun ja ulottui aina Laatokan Karjalaan, Inkeriin, Pohjanmaalle, Vianaan ja Vermlantiin saakka.

Toinen, edellistä ehkä merkittävämpi seikka on se, että kolmen 1500-luvulla esiintyneen murreryhmän asemesta voidaan nyt erottaa vain kaksi: savolaismurteet ja kaakkoismurteet. Tämäkin muutos perustuu pääosiltaan 1600-luvun tapahtumiin. Välttääkseni historiasta tunnettujen tosiasioiden kertaamista tyydyn vain toteamaan kehityksen kulun. Entinen Novgorodin Karjala eli Käkisalmen lääni joutui Stolbovan rauhassa (1617) Ruotsille. Jo ennen rauhan solmiamista alkoi karjalaisia siirtyä Venäjälle. Heidän tilalleen tuli väkeä lännestä, erityisesti Savosta ja Ruotsin Karjalasta. Kreikkalaiskatoliset olivat kuitenkin vuosisadan puoliväliin saakka kaikkialla enemmistönä, mutta 1650-luvulla käydyn sodan jälkeen muuttoliike äkkiä voimistui. Vuosisadan loppuun mennessä Pohjois-Karjala savolaistui miltei täydellisesti, ja Laatokan rannikollakin luterilaiset uudisasukkaat olivat jo valtaenemmistönä. Käkisalmen läänin eteläisin osa eli Itä-Kannas sai suurimman väestönlisänsä Länsi-Kannakselta. Sitä vastoin Laatokan luoteiskulmille eli Keski-Karjalaan tuli siirtolaisia yhtä hyvin Savosta kuin Viipurin Karjalasta. Näin olivat nyt (1600-luvulla) tällä alueella koossa, vaikkakin vielä kaaosmaisessa tilassa, ne kielelliset peruselementit, joista seuraavien vuosisatojen kuluessa kehkeytyivät mm. tutkimukseni kohteena olevat Luoteis-Laatokan murteet. Uusi kokonaisuus rakentui täällä kolmen komponentin varaan: pohjana oli vanha, oletettavasti nykyiselle karjalan kielelle läheinen Käkisalmen Karjalan murre, jota samanaikaisesti pyrkivät sulattamaan itseensä myös keskinäisestä valta-asemasta kamppailevat viipurilais- ja savolaismurteet. — Edellä esitetty ei kuitenkaan riitä selittämään sitä, miksi Viipurin Karjalan ja entisen Käkisalmen läänin eteläosan murteet kehittyivät yhdeksi, suhteellisen selvärajaiseksi ryhmäksi, ts. miksi 1600-luvulla alkanut murteiden taistelu ei esim. Luoteis-Laatokan alueella päättynyt savolais-, vaan viipurilaismurteiden voittoon. Ratkaiseva syy on nähdäkseni ollut yleispoliittisen tilanteen äkillinen muuttuminen: Kaakkois-Suomi liitettiin jo 1721 Uudenkaupungin rauhassa Venäjään, ja se joutui olemaan kielellisesti eristyksissä yhtämittäisesti lä-

¹⁸ Muista vanhojen asiakirjojen ortografian perusteella tehdyistä päätelmistä ks. Ojansuu, *Äännehistoriallisia lisiä suomen murteiden tuntemiseen* (Suomi IV: 14) ja *Savolaismurteiden äänteellisten erikoisuuksien iästä* (Suomalaisen tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1910 I s. 98—105).

hes sata vuotta. Ilmeisesti juuri tänä ajanjaksona Vanhan Suomen eli Viipurin läänin murteet pääsivät yhtenäistymään meidän tuntemiksemme kaakkoismurteiksi.

Kaakkoismurteet ja savolaismurteet ovat nykyisin joissakin suhteissa toistensa vastakohtia. Savolaismurteiden alue on laaja, mutta silti kieleltään hämmästyttävän yhtenäinen. Naapuripitäjien välillä ei ole useinkaan minkäänlaisia murre-eroja. Kaakkoismurteiden alue on taas suppea, mutta erittäin epäyhtenäinen. Voidaanpa miltei sanoa, että entisessä Viipurin läänissä oli jokaisella pitäjällä oma murteensa, joka sekini saattoi jakaantua alamurteisiin. Vastakohtaisuus johtuu tietenkin historiallisten vaiheiden erilaisuudesta, mutta se antaa aiheen laajempaankin pohdiskeluun.

Vanha ja usein toistettu käsitys on, että yhteisestä keskuksesta erilleen joutuneet ryhmät pyrkivät myös kielellisesti etäytymään toisistaan. Käytetyistä sanonnoista saa sellaisen kuvan, kuin tämä differentioituminen ajateltaisiin automaattiseksi tapahtumaksi, joka ilman muuta lähtee liikkeelle murteen sisäisistä edellytyksistä. Tällainen otaksuma kaipaa tarkistamista. Mainitsen pari esimerkkiä. Vermlannin savolaisasutus syntyi v:n 1600 vaiheilla. Sikäläinen murre oli vielä 1900-luvulla ällistyttävän lähellä emäseutujensa murretta. Tverin karjalaiskylät perustettiin 1600-luvun jälkipuoliskolla. Niissä puhutaan yhä tänä päivänä kieltä, joka ei ollenaisesti poikkea Paatenen, Tunkuan ja Rukajärven karjalasta. Molemmissa tapauksissa on vieraan kielen konservoimalla murteella ollut itsenäistä kehitymisaikaa neljästä sataa vuotta. Uudennuksia on silti kummallakin taholla vain nimeksi. Epäilemättä myös laajan savolaisalueen yhtenäisyys osoittaa, että ilman ulkopuolelta tulevia sysäyksiä kieli saattaa kauankin pysytellä suhteellisen staattisessa vaiheessa. Tällöin siinä tapahtuvat muutokset, joita tietenkin aina jossain määrin esiintyy, ovat vähäisiä ja hitaasti eteneviä.

Kaakkoismurteiden kommunikaatiot ovat olleet — toisin kuin savolaismurteiden — eri tahoille poikkeuksellisen vilkkaat, minkä vuoksi myös kieliainesten kulkeutuminen on yleensä ollut nopeaa. Murteet ovat usein olleet niin lähekkäin, että ne ovat joutuneet ikään kuin hankautumaan toisiaan vasten. Tämä taas on raja-alueilla aiheuttanut jatkuvaa epävarmuutta, josta sitten on versonut useita kielellisiä muutoksia. Muuntumisprosessi on ollut kiihkeimmillään silloin, kun kokonaiset murreryhmät ovat törmänneet yhteen. Kun kilpailevat osapuolet ovat olleet tasaväkisiä, on jopa syntynyt uusi murre, joka on perinyt kaikkien ryhmien ominaisuuksia. Tästä dramaattisesta tapahtumasarjasta tarjoaa havaintoesimerkin Luoteis-Laatokan murteisto. Sen kielelliset vaiheet ovat niin monipolviset, ettei niiden ymmärtäminen pelkän sukupuuteorian pohjalta ole lainkaan mahdollista. Varovasti etenevällä vertailevalla tutkimuksella, joka tukeutuu historiallisiin tosiseikkoihin, voidaan silti tällaisessakin tapauksessa saada selkoa murteen rakenteen yksityiskohdista, vaikka suoraan kantasuomen ulottuvien kehityslinjojen vetämisestä on useimmiten syytä luopua.

Die ostfinnischen Dialekte um die Wende von Mittelalter und Neuzeit

VON HEIKKI LESKINEN

Die Unterschiedlichkeit der historischen Schicksale der einzelnen Teile Finnlands zwingt uns zu der Annahme, dass die ostfinnischen Dialekte sich schon im Mittelalter in drei deutlich voneinander verschiedene Gruppen aufgespalten haben: 1) die Mundarten Novgorod-Kareliens (bzw. Käkisalmi-Kareliens), die an der West- und Südwestküste des Ladogasees wie auch in einigem Umfang in den Jagdgebieten nördlich davon gesprochen wurden, 2) die Mundarten Schwedisch-Kareliens (bzw. Viipuri-Kareliens), die ausser der Umgebung von Viipuri den ganzen Westteil der Karelischen Landenge (Äyräpää) und Suur-Jääski einnahmen, und 3) die Savo-Mundarten, deren Gebiet fast genau den heutigen Regierungsbezirk Mikeli umfasste, eine Gegend, die auch Gross-Savo genannt wird.

Von diesen Gruppen dürfte der Dialekt von Käkisalmi-Karelien die stärkste Eigenart gehabt haben, der schon 1323 im Frieden von Pähkinäsaari von den mit ihm verwandten Nachbardialekten völlig getrennt wurde. Ausserdem schied die Grenze des Friedens von Pähkinäsaari nicht nur zwei Reiche voneinander, sondern sie bildete auch die Grenze zwischen West und Ost, d.h. zwischen der römisch-katholischen und der griechisch-orthodoxen Kirche. Ferner muss man sich daran erinnern, dass Käkisalmi-Karelien von altersher nicht nur in politischer und religiöser, sondern auch in wirtschaftlicher Beziehung dem Osten zugewandt war. In dieser Lage wurde die Kenntnis der russischen Sprache besonders für die karelischen Kaufleute unentbehrlich, und vermutlich nahm die Zahl der zweisprachigen Individuen um so mehr zu, je fester die russische Herrschaft in Karelien Fuss fasste. So waren auch ausgezeichnete Voraussetzungen dafür geschaffen, dass russische Aussprachegewohnheiten ins Karelische übernommen wurden. Veränderungen, die die russische Sprache verursacht hat, sind wenigstens folgende gewesen: 1) das Stimmhaftwerden der Klusile im Wortinnern und des *s* in gleicher Stellung, 2) der Ersatz der urfinnischen unpalatalisierten Affrikata *ts* zuerst durch *ts̄* und dann durch *ts̄s*, 3) der Schwund des auslautenden *k* in allen Stellungen.

Aber noch mehr als das Russische hat den Dialekt von Käkisalmi-Karelien höchstwahrscheinlich die abgesonderte Lage des Gebiets beeinflusst, die zwangsläufig den östlichen Zweig des Altkarelischen vom westlichen

entfernt hat. Als derartige, hauptsächlich auf eigener Grundlage entstandene Veränderungen erweisen sich die folgenden: 1) der Abessiv mit geminiertem *t*, 2) der fehlende Stufenwechsel in der Lautverbindung *ηk*, 3) der fehlende Stufenwechsel in der Lautverbindung *hk*, 4) die Vertretung der Lautverbindungen *-ovo-* und *-oye* (*kovota* 'sammeln', finn. *koota*; *joen* 'des Flusses, den Fluss', finn. *joen*), 5) die starke Stufe in den Prolativformen, 6) die Diphthongierung der Vokale *ā, ä, ö, õ, ē, ê*, 7) die Palatalisierung der Dentalkonsonanten und 8) der Gebrauch des Passivs in der Funktion der 3. Person Plur. (dies dürfte auf dem Einfluss der russischen Sprache beruhen).

In eine ganz andere Richtung ging die Entwicklung in dem Teil Kareliens, der westlich der Grenze des Friedens von Pähkinäsaari geblieben war und der wesentlich später besiedelt worden zu sein scheint als die Küste des Ladoga. Es besteht keine volle Sicherheit darüber, woher die Urbevölkerung Westkareliens stammte, aber offenbar sind aus zwei Gebieten Siedler gekommen: von der Küste des Ladoga und aus Ingermanland.

Da Schwedisch-Karelien ein bedeutungsvolles Grenzgebiet geworden war, brachte man es bald in feste Verbindung mit dem übrigen Reich. Schon 1293, also ein reichliches Vierteljahrhundert vor dem Frieden von Pähkinäsaari, wurde die Burg Viipuri gegründet, und in der Zeit vom 14. bis zum 16. Jahrhundert trieb die Staatsführung in den Kirchspielen östlich von Viipuri eine energische Ansiedlungspolitik. Zweifellos beeinflusste die staatliche, religiöse und wirtschaftliche Abhängigkeit von Westfinnland auch die Entwicklung der Sprache in Westkarelien. Beispielsweise wurden die von der russischen Sprache verursachten Wandlungen, die vermutlich am Ende des 13. Jahrhunderts in allen auf karelischer Grundlage entstandenen Dialekten keimten, jetzt in Viipuri-Karelien vollständig erstickt. Westliche Züge sind in den dortigen Mundarten möglicherweise auch die Nichtpalatalisierung der Dentalkonsonanten, die Nichtdiphthongierung des langen *a* und *ä* sowie vor allem die Verdrängung der aus Klusil + Liquida bestehenden Lautverbindungen. Das in den Mundarten von Viipuri und Jääski vorkommende *ss*, das dem *ts* der Gemeinsprache entspricht (*messä* 'Wald', finn. *metsä*; *vissa* 'Rute', finn. *viita*), dürfte gegen Ende des Mittelal-

ters aus der westlichen Spirantenvertretung entstanden sein (*meððä, viððä*).

Die Landschaft Savo scheint schon in der Eisenzeit von den karelischen Zentren aus besiedelt worden zu sein, die an den Ufern des Ladogasees lagen. Anfangs muss also die Sprache der Ureinwohner von Savo das damalige Altkarelisch gewesen sein. Der Friede von Pähkinäsaari zerriss jedoch die Verbindungen zwischen Savo und dem Mutterland seiner Bewohner schon im 14. Jahrhundert. Dagegen zogen ständig aus Viipuri-Karelilien Siedler nach Savo.

Obgleich Savo nach dem Frieden von Pähkinäsaari keine sprachlichen Einflüsse aus dem Gebiet der Ladogaküste mehr empfangen konnte, haben doch die Savo-Mundarten und die Tochtermundarten des Novgorod-Karelischen einige Übereinstimmungen, die sich nicht auf die Dialekte des früheren Schwedisch-Karelilien erstrecken. Die wichtigsten dieser Gemeinsamkeiten sind die Palatalisierung der Dentalkonsonanten sowie die Diphtongierung des langen *a* und *ä*, beides Züge, die in den Savo-Dialekten altkarelisches Erbe sein dürften. Andererseits scheinen den Savo-Mundarten einige Züge völlig gefehlt zu haben, die typisch für die Dialekte sowohl Novgorod-Kareliliens als auch Schwedisch-Kareliliens sind, wie z.B. der Stufenwechsel der Lautverbindungen *tk*, *sk* und *st*. Konservativer als die übrigen Erben des Altkarelischen sind die Savo-Mundarten

auch hinsichtlich der Vertretung des auslautenden *k*. Eigenartig ist in ihnen ferner die Entwicklung der Lautverbindung *ts* gewesen: in den Mundarten von Nord- und Mittelsavo ist heute der vorherrschende Typ *mehitä*: *metän* ('der Wald: des Waldes'), in denen von Südsavo dagegen *messä*: *mesän*. Angaben über diese beiden Varianten finden wir schon in literarischen Quellen des 16. Jahrhunderts.

Vergleicht man das im Obigen vom Verf. skizzierte Bild der ostfinnischen Dialekte mit der Dialektkarte des 20. Jahrhunderts, so muss man feststellen, dass sich in den vergangenen vier Jahrhunderten grosse Veränderungen vollzogen haben. Vor allem fällt auf, dass man anstatt der drei Dialektgruppen des 16. Jahrhunderts heute nur zwei unterscheiden kann: die der Savo-Mundarten und die der südöstlichen Mundarten. Die Entwicklung, die zu diesem Ergebnis geführt hat, fing schon im 17. Jahrhundert an, als der überwiegende Teil der Bevölkerung von Käkisalmi-Karelilien nach Russland auswanderte und in den verödeten Regierungsbezirk Neusiedler aus Savo und aus Viipuri-Karelilien einströmten. Zu der Entstehung eines verhältnismässig einheitlichen Südostdialekts trug jedoch entscheidend die Tatsache bei, dass dieses Dialektgebiet, d.h. der Regierungsbezirk Viipuri, schon im Jahre 1721 an Russland angegliedert wurde, so dass es nahezu hundert Jahre ununterbrochen in sprachlicher Isolierung gelebt hat.¹⁹

¹⁹ Pähkinäsaari = Schlüsselburg.